

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ СПЕЦИФІКИ ЖИТТЄВИХ ДОМАГАНЬ ОСОБИСТОСТІ (З ПОЗИЦІЙ ОСОБОВО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ)

ASPECTS OF THE GENDER SPECIFICS OF LIFE ASPIRATIONS OF THE PERSONALITY (BASED ON THE PERSONALITY-ORIENTED APPROACH TO THE HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION)

Наталія Мовмига, Наталя Мілорадова
Natalya Movmiga, Natalya Miloradova

Анотація

Авторами розглядається підхід до дослідження життєздійснення та саморозгортання особистості з позицій особово-орієнтованого підходу з урахуванням гендерної специфіки. Проаналізовано методологічні основи аналізу гендерних відмінностей, а саме: статеворольова концепція Парсонса-Бейлза, соціально-психологічна теорія гендерної схеми С. Бем, методологія феміністської теорії. Висвітлено основні положення досліджень сутності та структури життєвих домагань (К. Абульханова-Славська, Т. Березіна, Л. Лепіхова, І. Лебединська, Т. Титаренко), чинників їх формування та реалізації (Л. Долгих, С. Карпіловська, О. Кляпець, Т. Ларіна, Л. Лепіхова, С. Максименко, В. Посохова, В. Татенко, Т. Титаренко, К. Черемних, В. Ямницький та ін.). Обґрунтовано вділення критеріїв та показників дослідження гендерних відмінностей життєвих домагань, а саме: когнітивного, мотиваційно-ціннісного, операційно-регуляційного.

Annotation

The authors considered the approach to the personal development study based on the personal approach considering the gender specifics. The authors analyzed the methodological grounds of the gender differences, such as: the gender concept of Parson-Beyls, social – psychological theory by O. Bem, the methodology of feministic theory. Also, the key points of the life aspirations structure were discovered (K. Abulhanova-Slavska, T. Berezina, L. Lepixova, I. Lebedynska, T. Titarenko), the main causes of their realization (L. Dolgih, S. Karpilovska, O. Klyapets, T. Larina, L. Lepihova, S. Maksimenko, V. Posohova, V. Tatenko, T. Titarenko, K. Cheremnix, V. Yamnyckiy and others). Criteria and main research factors of the gender differences of the life aspirations were studied, such as: cognitive, motivational and value-based, operational and regulative.

Ключові слова: життєві домагання, життєздійснення, саморозгортання, гендерні відмінності, критерії, особистість, особово-орієнтований підхід.

Keywords: life aspirations, self-deployment, gender differencies, criteria, personality, personality-based approach.

Вступ

Однією з основних тенденцій сучасної освіти є підвищення його якості. Закон України «Про вищу освіту» встановлює, що «вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних,

світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти».

На сучасному етапі розвитку нашої держави система фахової освіти зіткається з необхідністю змін, що пов'язані з необхідністю пошуку нових підходів щодо навчання, які відповідають новим тенденціям розвитку особистості. Ці тенденції спрямовуються концепцією особистісно-орієнтованого підходу, який передбачає активне професійне та особистісне життєздійснення та саморозгортання. Сучасне уявлення цільової основи освітнього процесу неможливе без урахування гендерного підходу, як наслідку усвідомлення важливості збереження інтелектуального потенціалу суспільства і розуміння ролі особових аспектів в розвитку особистості.

Проблема життєвих домагань на сьогодні стає однією з центральних у дослідженні особистості та її соціальної ефективності, успішності, професійної та життєвої самореалізації. Її наукове розв'язання відображає прагнення людини бути активним творцем власного життя, самовизначатися у світі на основі усвідомлення себе та власного потенціалу.

1. Актуальність дослідження життєвих домагань особистості

Саме поняття «життєві домагання» є порівняно новим, перші дослідження феномену домагань були здійснені у 20-х роках ХХ століття К. Левіним, Ф. Хоппе. На сучасному етапі життєві домагання відображають узагальнене уявлення людини про себе, про те, на що вона претендує, має надії, чого очікує, хоче отримати від життя, тобто є складовою і основою формування життєвої перспективи. Значну цінність у дослідженні проблеми життєвих домагань мають праці вчених, у яких висвітлюється їх сутність (К. Абульханова-Славська, Т. Березіна, Л. Лепіхова, І. Лебединська, Т. Титаренко), чинники формування та реалізації (Л. Долгих, С. Карпіловська, О. Кляпець, Т. Ларіна, Л. Лепіхова, С. Максименко, В. Посохова, В. Татенко, Т. Титаренко, К. Черемних, В. Ямницький та ін.). Слід відзначити низку робіт, присвячених дослідженню вікових особливостей життєвих домагань, переважно у молоді (М. Боришевський, Л. Долгих, Л. Колесник, І. Кучманіч, Б. Лазоренко, Л. Лепіхова, В. Посохова та інші). Вагома частка досліджень життєвих домагань належить українському науковцю Т. Титаренко. Комплексно вивчаючи особистісний потенціал людини Т.М. Титаренко приходять до висновку, що провідну роль в життєвому самоздійсненні особистості відіграють життєві домагання, структурно-функціональні характеристики яких визначають спосіб моделювання майбутнього, вектори самоздійснення, досягнення життєвого успіху та переживання суб'єктивного благополуччя у професійній та особистій сферах. Саме життєві домагання виражають потребове ставлення людини до власного життя, що забезпечує життєздійснення, вміло балансує на межі між внутрішніми потенціями і зовнішніми запитами [10]. Феномен життєвих домагань складний по своїй структурі і багатогранності взаємозв'язків своїх компонентів у динаміці розвитку особистості. Сучасні зміни у суспільстві призвели до певної зміни гендерно-рольових стереотипів та співвіднесених з ними професійних і соціальних ролей [6].

2. Теоретичні основи дослідження гендерних особливостей життєвих домагань особистості

2.1. Гендерний підхід як наукова методологія досліджень життєвих домагань особистості

Гендерний підхід як наукова методологія аналізу пропонує порівняння нерівноцінних чоловічих і жіночих особистісних рис, що закріплюють зв'язок між біологічною статтю і досягненнями в соціальному житті. Індикаторами гендерних характеристик поведінки є соціальні очікування, ролі і конвенціональні вимоги статевої адекватності поведінки.

Як показують останні дослідження [4,7,8,9], особистісні проблеми чоловіків і жінок, породжені диференціацією їх психологічних характеристик та ієрархічністю соціальних ролей (статусів, позицій), ускладнюють їх самореалізацію в родинній і професійній сферах. Оскільки біологічна стать не є першопричиною психологічних характеристик поведінки і соціальних ролей, то переосмислення Я-образу і життєвого сценарію, нав'язаних системою статево-рольових стереотипів, дає можливість особистості переглянути свої можливості і життєві завдання, визначити перспективи життєтворчості, активізувати особистісні ресурси у виборі суб'єктивних стратегій самоздійснення та саморозгортання для найбільш повного використання життєвого ресурсу, професійної самореалізації і життєствердження в цілому.

Класична наукова традиція ґрунтується на уявленні про те, що біологічна стать є об'єктивно існуючою формою тілесної організації індивіда, яка знаходить віддзеркалення в соціальних формах спілкування і взаємодії. Ці соціальні аспекти поведінки, особистісні особливості виступають лише «культурним фасадом» або «надбудовою» над анатомо-фізіологічною структурою і психофізіологічними процесами. За такого підходу гендер в соціально-психологічному аспекті фактично зводиться до сукупності асиметричних і взаємодоповнюваних моделей поведінки, а саме дослідження набуває описового характеру даних гендерних відмінностей, нормоцентристський нахил якого може акцентувати «відповідність» моделі певним еталонам взаємодії [3].

Методологічною основою класичної традиції аналізу гендерних відмінностей є статеворольова концепція Парсонса-Бейлза. Статеві ролі вони зводять до передзаданих, немінучих для виконання і фундаментальних для існуючої соціальної системи, а конформність до заданих статевих ролей демонструє «успішну» соціалізацію особистості. Розуміння ж гендера як сукупності соціальних ролей або культурних моделей взаємодії в методологічному відношенні досить проблематичне, адже статеворольова концепція зводить гендер до гендерних стереотипів (схем сприйняття) – одного з його соціально-психологічних проявів. Така позиція призводить до того, що реальна поведінка не враховується в соціально-психологічних дослідженнях, а зміни змістового наповнення статевих ролей не можуть бути пояснені соціальними чинниками, тому що ролі виявляються прив'язаними до біологічної основи чоловічої і жіночої поведінки.

З появою соціально-психологічної теорії гендерної схеми, розробленої С. Бем [12], гендер розуміється як зафіксована в культурі сукупність (схема) особистісних якостей і способів соціальної взаємодії, з якою співвідносить себе кожен індивід, упорядковує і типізує індивідуальний досвід, організовує і типізує поведінку чоловіків і жінок. Гендерна схема є зв'язною системою уявлень («гендерна лінза», за визначенням С. Бем), крізь призму якої особистість сприймає і трактує будь-яку інформацію, пов'язану із статевою приналежністю [4, 7].

Гендерні дослідження переважно використовують методологію *феміністської теорії*, через яку й інші неklasичні (критичні) методології, а їх гармонійне поєднання дає підставу говорити про специфічну гендерну методологію аналізу. Методологічним принципом *феміністської теорії* виступає те, що не існує особливого жіночого або чоловічого ества й заданого жіночого або чоловічого соціального й психологічного типів, заперечується наявність причинної залежності між чоловічою і жіночою тілесною (і психофізіологічною) організацією і соціально-психологічними характеристиками особистості [5]. Такі ідеї в гендерній методології поєднуються з *соціальним конструктивізмом* П. Бергера і Т. Лукмана, *етнометодологією* Г. Гарфінкеля та *драматургічним інтераціоналізмом* І. Гофмана [13].

Уявлення про соціальне конструювання гендера істотно відрізняється від класичної теорії статевої соціалізації, розробленої в рамках статорольового підходу Т. Парсонса, Р. Бейлза та М. Комаровськи. На їх думку в створенні гендерних стосунків важлива активність особистості, а не просте засвоєння й відтворення соціальних норм. Адже гендерні стосунки мають суб'єктивну природу та вибудовуються в процесі соціальної взаємодії.

У гендерній методології постулюється атрибутивний характер гендерної ідентичності. Якщо у класичних поглядах гендер є статусом, що формується в процесі соціалізації, після чого відбувається лише зміцнення і збагачення вмісту репертуару гендерних ролей, то етнометодологічні принципи аналізу стверджують, що гендер залишається мінливим в подальшому та може розходитися з гендерною ідентичністю, яка в конкретній ситуації може спонукати змінювати гендерні характеристики особистості релевантно ситуації взаємодії.

Інституціалізація гендерних досліджень як самостійної галузі пов'язана з розвитком неklasичної (конструктивістської) методології та феміністською критикою класичного наукового знання. Тому, спираючись на існуючі гендерні дослідження [5, 7, 9] доцільно враховувати класичний (есенціалістський) і неklasичний (конструктивістський) методологічні підходи.

2.2. Життєвих домагань особистості в сучасній науці

К.О. Абульханова-Славська вказує, що сукупність домагань особистості (вимоги і очікування від життя, власні наміри, устремління, мети і вимоги до самої себе) в узагальненому виді включає Я-концепція і Я-образ. Домагання особистості, представлені в її свідомості і самосвідомості, стають або є об'єктом самопізнання і самокритики, вони являють собою семантичний простір, у якому виникають і з позицій якого оцінюються мотиви і спонукання [1, с. 123].

Позначення автором співвідношення домагань, саморегуляції і задоволеності особистості через семантичний інтеграл дозволяє провести диференціацію життєвих домагань за спрямованістю на навколишніх або на самого себе і вивчити такі характеристики суб'єкта діяльності як несамостійність, упевненість-непевність, відношення до оцінок групи [1, с. 121], досліджувати багато якостей, параметри і рівні саморегуляції особистості [1, с. 123].

Н.О. Татенко вказує, що життєві домагання як складова екзистенційного досвіду особистості впливають на життєвий успіх. Домагання життєвого успіху передбачають у суб'єкта самоповагу, високу аутосимпатию, відсутність переживань хронічного сорому, стійку ціннісно-смыслову сферу, наявність смысловиттєвих орієнтацій, позитивне емоційне тло щодо свого минулого, сьогодення і майбутнього, відсутність надмірних вимог до себе, розвиток ідентичності за позитивним сценарієм. Саме такі особистісні характеристики здатні забезпечити перехід від внутрішніх потребнісно-емоційно-

мотиваційних станів, сконцентрованих у цільовій настанові особистості, до зміни життєвої ситуації убік бажаного успіху конкретними діями суб'єкта.

Особистість визначає цінність результату діяльності відповідно до системи інших цінностей, як різновиду значенневих утворень, що безпосередньо стосуються осмисленої мотивації діяльності. Від того наскільки суб'єктом усвідомлюється мета і зміст діяльності залежить сила мотиву і її ефективність. Механізм впливу смисложиттєвих орієнтацій особистості на ефективність діяльності може складатися в особливостях функціонального взаємозв'язку з однієї сторони континуума особистісних цінностей як структурних компонентів смисложиттєвих орієнтацій, а з іншого боку – мотивів і особистісних змістів як утворень конкретної діяльності [2]. Тому вивчення ієрархії цінностей, особистісних змістів діяльності і структури цілей дозволяє визначити особливості цілепокладання і зміст життєвої стратегії суб'єкта.

Життєві домагання особистості змінюються в залежності від вирішеності внутрішніх протиріч і реальних досягнень, задоволеності ними. Зниження життєвих домагань або навіть відмовлення від серйозних життєвих планів, перспектив може відбуватися на тлі невдач, неможливості виразити себе, хоча рівень самооцінки може бути високим [1, с. 124].

К.О. Абульханова-Славська виділяє механізм соціально-психологічної ідентифікації, що впливає на домагання і «Я-концепцію» особистості. Цей механізм свідомості узгоджує особистість і її домагання з іншими людьми. Тому часто у своїх прагненнях особистість виходить не з власних потреб, бажань, устремлінь, а несвідомо орієнтується на прийняті еталони, цілі й устремління навколишніх, наслідуючи засвоює ці цілі і переконано приймає їх за свої власні [1].

2.3. Гендерні відмінності життєвих домагань особистості

Такі позиції визначають необхідність враховувати вплив гендерної ідентичності на формування життєвих домагань особистості. У дослідженнях Л.М. Ожигової гендерна ідентичність показана як компонент самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника визначеної статі, сформована в результаті інтеріоризації чоловічих або жіночих рис у ході соціалізації [7, с. 164–165].

Гендерні відмінності життєвих домагань можуть бути розглянуті в контексті співвідношення особистісних характеристик маскулінності-фемінінності. Так, спираючись на дослідження І.С. Кльоциної, що виділяє кілька груп гендерних стереотипів на основі концепції взаємодоповнюваності статей Т. Парсонса, Р. Бейлза [5; 11].

До першої групи віднесені стереотипи маскулінності-фемінінності. Маскулінність розкривається за допомогою «активно-творчих» характеристик, інструментальних рис особистості: активності, домінантності, впевненості в собі, агресивності, логічного мислення, лідерства. Фемінінність розкривається через “пасивно-репродуктивний початок” – експресивні особистісні характеристики: залежність, дбайливість, тривожність, низьку самооцінку, емоційність.

В другу групу включено стереотипні уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками і жінками. До жіночих соціальних ролей віднесені роль домогосподарки, матері, покладена відповідальність за взаємини в родині. Серед типово чоловічих ролей – включеність у громадське життя, професійна успішність, відповідальність за забезпечення родини.

Змістове навантаження третьої групи гендерних стереотипів несе специфіку змісту праці. При цьому жіноча праця носить виконавський, обслуговуючий характер, а чоловіча – творчий і керівний і визначається в інструментальній сфері діяльності.

Незважаючи на значеннєву узгодженість у взаємодії гендерних стереотипів, І.С. Кльоцина показує можливість їхнього негативного впливу на формування життєвих домагань у контексті самореалізації особистості, оскільки вони запускають механізм обов'язковості. Не усвідомлюючи ролі смислоорієнтованого вибору в плануванні свого майбутнього суб'єкт може додержуватися загальноприйнятих установок, що діють на несвідомому рівні, реалізуючи в реальній поведінці стереотипне уявлення [5]. Виходячи з таких позицій, важливим, на нашу думку, є емпіричне вивчення стереотипів маскулінності-фемінінності, що визначають закріпленість соціально встановлених рольових образів у самосприйнятті шляхом слідуванню соціальним експектаціям у різних сферах життєдіяльності особистості.

3. Критерії та показники дослідження життєвих домагань особистості

На думку К.О. Абульханово-Славської, життєві домагання можуть носити констатувальний (окреслюють індивідуальні якості суб'єкта) або перспективний (окреслюють зону можливостей (помилки і невдачі, досягнень і успіхів, труднощів і перешкод) суб'єкта) характер. Така дихотомічність домагань може призводити до неузгодженості можливостей суб'єкта з умовами і вимогами діяльності [1, с. 128].

Глибинним і стійким елементом структури саморегуляції особистості, що безпосередньо впливає на конструктивність її соціальної поведінки є локус контролю. Він є одним з найважливіших механізмів, що визначають здатність і уміння суб'єкта долати життєві труднощі, забезпечуючи можливість його саморозвитку і самореалізації. Локус контролю передбачає опис того, якою мірою особистість відчуває себе активним суб'єктом діяльності і свого життя, а якої – пасивним об'єктом дій інших людей і обставин [3].

Екстернальність – інтернальність є конструктом, який потрібно розглядати як континуум, що на одному полюсі має виражену «екстернальність», а на іншому – «інтернальність», переконання ж людей розташовані на всьому діапазоні між ними, здебільшого в середині. Особистість здатна домагатися більшого в житті, якщо вірить, що її доля у власних руках. Інтернали набагато в більшому ступені схильні до соціальної взаємодії за екстерналів. Інтернали не тільки чинять опір сторонньому впливові, але і по можливості, прагнуть контролювати поведінку інших. Інтернали в більшому ступені упевнені у своїй здатності вирішувати проблеми за екстерналів, і тому незалежні від позицій і поглядів інших. Щоб відчуті свою життєву силу, людина повинна прийняти відповідальність за кожен свою дію, відчувши себе господарем власного життя [3]. Тому в нашому дослідженні важливий і регулятивний критерій, гнучкість якого дозволяє суб'єктові діяльності будувати власну стратегію життєвих досягнень, обираючи методи і засоби, співвідносячи їх у часовій перспективі.

На користь багатогранності зв'язків окремих критеріїв життєвих домагань свідчить позиція Т.М. Титаренко [9, 10] про те, що незважаючи на наявність у них когнітивного (свідоме планування бажаного майбутнього), емоційного (переживання, почуття задоволення від очікування, уявлення бажаного майбутнього) і конативного (підштовхування до реалізації очікуваного і бажаного) компонентів, крім них у структурі суб'єктного майбутнього присутні когнітивні цілі, плани, прогнози, програми, емоційні очікування, мрії, надії, бажання, конативні прагнення, потяги, імпульси, наміри.

Проведений ґрунтовний теоретичний аналіз з означеної проблеми дозволив нам виокремити три критерії життєвих домагань особистості, а саме: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, операційно-регуляційний. Сміслові поле критеріїв

розкривають їх показники, що складаються з комплексних характеристик життєвих домагань з урахуванням гендерного специфіки (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії та показники дослідження гендерних відмінностей життєвих домагань

Критерії	Показники
Когнітивний	– усвідомлене ставлення до свого майбутнього – образ майбутнього, самостійне, стратегічне, інструментально-структуроване планування життєвого сценарію на основі власної успішності й емоційної задоволеності; – гендерна ідентичність особистості на основі поєднання особистісних характеристик – фемінінності, маскулінності й андрогінності;
Мотиваційно-ціннісний	– мотиваційна тенденція досягнення успіху (або уникнення невдачі); – ієрархія цінностей і сфер самореалізації (усвідомлення змісту діяльності), особистісні смисли професійної діяльності (місце професійно значущих цінностей в ієрархії цінностей і сфер життя); – наявність життєвих цілей і рівень їхньої осмисленості, емоційної насиченості, планування, моделювання на їх основі професійного шляху й оцінювання його результатів;
Операційно-регуляційний	– регуляційні властивості (ефективна самостійність – відповідальність, самоконтроль, здатність адекватно оцінювати зовнішні і внутрішні умови діяльності і т.п.); – надійність і гнучкість; – гендерно-рольові стереотипи, співвіднесені з ними професійні і соціальні ролі

При цьому ми вважаємо, що основними показниками для вивчення когнітивного критерію є: усвідомлене ставлення до свого майбутнього – образ майбутнього, самостійне, стратегічне, інструментально-структуроване планування життєвого сценарію на основі власної успішності й емоційної задоволеності, гендерна ідентичність особистості на основі поєднання особистісних характеристик – фемінінності, маскулінності й андрогінності. Показниками мотиваційно-ціннісного критерію ми визначили: мотиваційну тенденцію досягнення успіху (або уникнення невдачі), ієрархію цінностей і сфер самореалізації (усвідомлення змісту діяльності), особистісні змісти професійної діяльності (місце професійно значущих цінностей в ієрархії цінностей і сфер життя), наявність життєвих цілей і рівень їхньої осмисленості, емоційної насиченості, планування, моделювання на їх основі професійного шляху й оцінювання його результатів. Серед основних показників операційно-регуляційного критерію ми розглядаємо регуляційні властивості (ефективна самостійність – відповідальність, самоконтроль, здатність адекватно оцінювати зовнішні і внутрішні умови діяльності і т.п.), надійність і гнучкість, гендерно-рольові стереотипи, співвіднесені з ними професійні і соціальні ролі.

Безумовно, феномен життєвих домагань складний за своєю структурою і багатогранності взаємозв'язків зазначених показників між собою, особливо в динаміці розвитку особистості, тому важливим є виявлення таких зв'язків на етапі емпіричного дослідження.

Висновки

Результатом проведеного дослідження стали наступні висновки.

Теоретичний аналіз проблеми вивчення гендерних особливостей життєвих

домагань показав наявність низки компонентів, які у залежності від прояву їх емпіричних індикаторів можуть з одного боку детермінувати саморозвиток і самоздійснення особистості, визначення цілей і постановку завдань, а з іншого боку – нездатність самостійно здійснювати перетворення на життєвому шляху, в об'єкті діяльності, інших людях і самому собі та забезпечувати втілення особистісного сенсу у власному життєствердженні.

Результатом нашого аналізу є виокремлення критеріїв життєвих домагань. На нашу думку, вони можуть бути представлені когнітивним, мотиваційно-ціннісним, операційно-регуляційним. Сислове поле критеріїв розкривають їх показники, що складаються з комплексних характеристик життєвих домагань з одного боку, та доповнюючих їх гендерних особливостей – з іншого, що відображують соціокультурний контекст перших.

Враховуючи особливості особово-орієнтованого підходу – гендерний підхід в освіті повинен сприяти перетворенню негативних гендерних стереотипів, оскільки вони сконструйовані суспільством, а значить здатні до змін, внаслідок зміни свідомості суспільства. Емпіричне дослідження гендерних відмінностей життєвих домагань особистості з подальшим влученням результатів в учбовий процес на етапі фахової підготовки може використовуватися для вдосконалення навчально-виховного процесу в системі освіти вищого навчального закладу та системи професійно-психологічної підготовки працівників.

Література

1. Абульханова К. А. Время личности и время жизни / К.А.Абульханова, Т.Н.Березина. – СПб. : Алетейя, 2001. – 304 с..
2. Акофф Р. Эмери Ф. Целеустремлённые системы / Р. Акофф, Ф. Эмери. – М., 1974. – 248 с.
3. Бендас Т. В. Гендерная психология: [учебное пособие] / Т.В.Бендас. – СПб. : Питер, 2006. – 431 с.
4. Виноградова Т. В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов / Т.В.Виноградова, В.В.Семенов // Вопросы психологии. – 1993. – № 2. – С. 63–71.
5. Клещина И. С. Гендерная социализация : [учебное пособие] / И.С.Клещина. – СПб. : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 1998. – 92 с.
6. Мовмига Н.Є. Напрямки вивчення проблеми життєвих домагань особистості у психологічних дослідженнях / Н.Є. Мовмига, Н.Е. Мілорадова // Професійне становлення особистості: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Одеса: ОДУВС, 2013. – С. 42–44.
7. Ожигова Л. Н. Исследование гендерной идентичности и гендерных стереотипов личности // Практикум по гендерной психологии / под ред. И. С. Клещиной. – СПб.: Питер, 2003. С. 164–170.
8. Панченко С. М. Порівняльна характеристика способів самоздійснення дорослих / С. М. Панченко // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. – 2012. – Вип. 18. – С. 614–624.
9. Титаренко Т. М. Життєві домагання особистості у гендерному контексті // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка. – Т. 5. – Ч.6. – К., 2003. – С. 290–295.

10. Титаренко Т. М. Особливості функціонування життєвих домагань як способу самоздійснення особистості / Т. М. Титаренко // Наук. студії із соц. та політ. психол. : Зб. статей. – 2005. – Вип. 10 (13). – С. 96–104.
11. Черемних К. О. Життєві домагання як чинник професійного самоздійснення особистості / К. О. Черемних // Наукові студії із соціальної та політичної психології – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 13 (16). – С. 33–42.
12. Bem S. L. The lenses of gender: transforming the debate on sexual inequality. Yale University Press: New Haven and London, 1993. – 256 p.
13. Goffman E. Gender Display // Lemert C., Branaman A., eds. Goffman Reader. Oxford, UK: Blackwell Publ. P. 201-208.

Information about authors:

Natalya Movmyga – Ph.D. in Psychology, Associate Professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institut», Kharkiv, Ukraine. E-mail: movmyga@mail.ru

Natalya Miloradova – Ph.D. in Psychology, Associate Professor, Kharkiv National University of Domestic Affairs, Kharkiv, Ukraine. E-mail: natashaM69@yandex.ru